

O NOUĂ INTERPRETARE A RELIEFULUI DE CULT DE LA STOLNA

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei adăpostește numeroase artefacte care au suscitât interesul cercetătorilor de-a lungul timpului. Un astfel de artefact este relieful de la Stolna (Fig. 1)¹. Acesta cunoaște diverse interpretări, pornind de la funcționalitatea, până la identificarea personajelor rediate conținute.

Piesa este păstrată fragmentar, fiind ruptă în punctul median al compoziției, un punct care reprezenta probabil cheia înțelegerii sale. Măsoară 47 cm în lățime, 50 cm în lungime, 12 cm în grosime, și este realizat din calcar gălbui. Dacă relieful său a fost într-adevăr simetric, atunci el măsoară inițial 100 cm în lungime, și cuprindea două personaje feminine, rediate simetric după un ax central.

Articolul de față dovedește faptul că acest relief este unul de cult, datorită dimensiunilor sale, cât și faptul că cele cinci personaje păstrate pe acest relief, nu sunt Silvine, ci Nimfe. Rezultatul este unul foarte interesant, iar aportul său unul important și inedit, deoarece schimbă problematica legată de piesă. Demersul s-a bazat pe un foarte atent studiu al detaliilor anatomice și stilistice, dovedind pas cu pas teoria propusă, și culminează cu o reconstituire a reliefului.

Fiind fragmentară, ruptă pe mijloc, piesa a lăsat loc interpretărilor diferite legate de identitatea personajelor². Opiniile cercetătorilor sunt împărțite, ei vorbind ori de Nimfe, ori de Silvine³. Pe de altă parte, a fost discutată și funcționalitatea reliefului. Constantin Pop îl considera, spre exemplu, un *ex-voto*⁴. Suntem însă înclinați să credem că el era mai degrabă unul de cult, și putea fi plasat în *Nymphae*⁵ (Fig. 2), în apropierea unor izvoare, în locuri de cult consacrate divinității sau în grădini particulare⁶.

¹ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, nr. inv. IN 298 (v 15822).

² Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 164, pl. XV/2.

³ Ioan Piso, Adriana Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus și a două Silvine*, în *Acta MN*, XIV (1977), p. 156.

⁴ Constantin Pop, *Monumente sculpturale romane din Napoca*, în *Acta Musei Napocensis*, V (1968), p. 487.

⁵ Cynthia Kosso, Anne Scott (ed.), *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing, and Hygiene from Antiquity Through the Renaissance*, Leiden, Brill, 2009, *passim*.

⁶ Maureen Carroll, *Earthy Paradises, Ancient Gardens in History and Archaeology*, London, British Museum Press, 2003, *passim*.

Pe această placă putem observa două planuri distincte (Fig. 3), încadrate de un chenar cu o grosime de 6 cm. În primul plan sunt prezentate cinci personaje feminine, în picioare, care par să fie reprezentate frontal și în aceeași manieră, la prima vedere. În planul secund, se pot observa elemente arhitectonice care seamănă cu fațadele unor clădiri, dar redade doar cu părțile lor superioare. La o examinare mai atentă a reliefului pot fi constatate și alte detalii care pot scăpa ușor neidentificate datorită condiției în care se află piesa, relieful fiindu-i puternic aplatizat (a fost probabil expus într-un spațiu neacoperit pentru o perioadă îndelungată de timp, înainte de a fi abandonat). Este vorba despre niște detalii de formă triunghiulară, care amintește puternic de acrotere (Fig. 4), care ritmează suprafața spațiului gol dintre personaje, în registrul superior al plăcii. De asemenea, personajele par să fie încadrate în suprafața unei astfel de fațade, care accentuează și mai puternic senzația de simetrie; fiecare coloană a fațadei separă personajele în dreptul umerilor, după un ax central. Aceste elemente arhitectonice sunt vizibile doar în dreptul primelor trei personaje care pornesc dinspre figura centrală, însă cel mai probabil decorul se continua și în dreptul primului personaj dinspre marginea dreaptă (detaliile sunt aproape șterse în această porțiune).

Tendința de a reda simetric Nimfele, cu un număr mai mare de trei, poate fi observată la majoritatea pieselor sculpturale din Imperiu. Piese dedicate Nimfelor, asemănătoare cu relieful nostru, au fost găsite și la *Aquae Iasae* (Varazdinske Toplice), în Croația (CIL 3. 4117)⁷. Un relief din marmură, scos la lumină din termele acestui loc, prezintă trei Nimfe redade după principii de simetrie (Fig. 5). Relieful, care se află acum la Muzeul din Varazdin, prezintă două planuri diferite, în prim plan aflându-se Nimfele, iar în planul secundar alte elemente geometrice, ondulate, situate în registrul superior, care amintesc de forma valurilor sau de arhitectura Nimfeelor; în acest caz, elementele au un rol decorativ care amintește de relieful nostru de la Stolna. Asemănător celui din Dacia, cele două personaje de dimensiuni mai mici flanchează personajul principal de dimensiuni mai mari, în acest caz personajul fiind tot o Nimfă.

După cum știm, aceste divinități, ale căror dedicații le găsim adesea în apropierea surselor de apă, izvoarelor termale sau în interiorul unor sanctuare din vecinătatea lor, fântâni, etc., erau reprezentate fie singure, fie acompaniate de o altă zeitate. În timp ce, în Italia, acestea se aflau uneori în prezența unor divinități precum Apollo, dar și Silvanus⁸, în provinciile galice de exemplu, ele erau ocazional adorate împreună cu Apollo, Silvanus, Neptun și Mercur.

În Dalmația, în special în zonele locuite de dalmați, Nimfele erau adesea însoțite de Silvanus sau de Silvanus și Diana. Un astfel de relief a fost găsit la Dol,

⁷ Berislav Schejbal, *Municipium Iasorum (Aquae Balissae)*, în *Situla*, 24 (2004). p. 96.

⁸ ILS 3873-3876a, împreună cu Silvanus, 3877 și 3878 împreună cu Asclepius.

insula Hvar și publicat în 2007. Piesa este păstrată fragmentar, însă se poate observa Silvanus în cadrul central, însoțit de două nimfe care stau în dreapta și stânga personajului (Fig. 6)⁹.

Relieful de la Napoca a fost realizat din calcar gălbui, ceea ce poate explica starea proastă de conservare, decorul fiind destul de aplatizat, pierzându-și astfel, majoritatea detaliilor. Astăzi se pot observa doar contururile mari ale formelor.

Piesa este ruptă în dreptul celui de-al cincilea personaj feminin, căruia i s-a păstrat doar o parte a capului. Spatele reliefului nu este prelucrat, iar orificiile erau utilizate la fixarea piesei. Cele cinci personaje poartă veșminte lungi, prinse peste mijloc, cu falduri care cad pe mijlocul corpului. Sunt descrise în majoritatea articolelor care au tratat acest relief ca având cosițe ce atârnă pe umeri¹⁰, în două bucle¹¹. Există însă, și o altă posibilitate, în care acestea ar putea purta un acoperământ pe cap, ce cade în falduri pe umeri și piept, așa explicându-se prezența celor două cute simetrice. Acest aspect se remarcă pe diverse fragmente de *terra sigillata* (Drag. 37), de la Rheinzabern, în stilul lui Cerialis, pe care sunt rediate zeițe, în număr de patru, cu acoperăminte de cap ce cad simetric pe umeri¹². O analogie perfectă avem, de asemenea, la Romula, dintr-un vas *terra sigillata* păstrându-se un fragment cu două zeițe cu acoperământ pe cap¹³.

Trăsăturile și părul personajelor, dar și cutele veșmintelor, sunt rediate schematic, chiar rudimentar, într-un stil tipic provincial. Toate personajele se țin de mâini, sugerând o *saltatio*. Formele anatomice sunt rediate prin volume care încearcă să surprindă doar forma esențială a corpului uman. Este important de menționat faptul că a fost exprimată, în mai multe articole, o ipoteză care sugerează existența unui atelier de piatrărie în Napoca sau chiar mai multe, datorită abundenței monumentelor provenite de aici¹⁴. De asemenea, în apropierea Clujului există o carieră de piatră calcaroasă, material din care s-au confecționat majoritatea pieselor provenite de la Napoca, excluzând ipoteza conform căreia piatra ar fi fost adusă din carierele de la Turda.

⁹ Bruna Kuntić Makvić, Marko Dizdar, Mirjana Sanader, *Zwischen Griechenland und Italien, în Kroatien in der Antike. Zaberns Bildbände zur Archäologie*, Mirjana Sanader (ed.), Mainz am Rhein, Philipp von Zabern, 2007, pp. 20-36.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Irina Ghinescu, *Cultul Nimfelor în Dacia romană*, în *EN*, VIII (2009), p. 123.

¹² Paul Karnitsch, *Die Reliefsigillata von Ovilava (Wels, Oberösterreich)*, Linz, Institut für Landeskunde von Oberösterreich, 1959, pl. 114/1.

¹³ Gheorghe Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1976, pl. IX/133.

¹⁴ Pop, *Monumente sculpturale*, p. 487.

După cum menționam la începutul acestui articol, părerile ce privesc identitatea acestor zeițăți sunt împărțite. C. Pop a identificat personajele prezente pe relieful de la Stolna drept Nimfe, pe baza analogiilor din Bulgaria. Aceste concluzii au fost trase în urma comparațiilor făcute cu tăblițele găsite la Sliven, Brezovo și Malko-Drjanovo¹⁵. Mihai Bărbulescu observă că divinitatea din extremitatea stângă este mai înaltă decât celelalte, fiind vorba mai degrabă, de o divinitate însoțită de patru personaje, greu de considerat Nimfe, numărul patru fiind nefiresc pentru iconografia lor¹⁶. Acesta face o analogie cu două reliefuri de la Sarmizegetusa, care îl reprezintă pe Silvanus însoțit de nouă Silvane, descoperite în 1974, respectiv 1976, și alte două fragmente pe care se disting patru Silvane, respectiv două Silvane și un Silvanus (Fig. 7, 8)¹⁷. În stânga, este reprezentat Silvanus cu barbă, îmbrăcat într-o tunică și o manta prinsă cu o fibulă pe umărul drept; poartă o bonetă frigiană¹⁸. În dreapta ține un cosor, iar în stânga, un *pendum* lung. Nouă Silvane înveșmântate în *pallae* și ținând în stânga câte o cunună (mai degrabă de spice decât de flori), se îndreaptă într-un fel de procesiune către Silvanus. Acesta ocupă locul al treilea, după Jupiter Optimus Maximus și Mithras, în Dacia, ca număr de reprezentări. Este interesantă, prin urmare, legătura dintre Silvanus și Nimfe, numele și reprezentările lor fiind puse în conexiune adesea în diferite părți ale Imperiului. O astfel de inscripție a fost găsită la Klapavice, în apropiere de Kils, unde Fescenia Astice și soțul ei Titus Faustus¹⁹ (*nomen*-ul este necunoscut), Augustalis (*Vivir et Augustalis*), au reparat un altar dedicat lui Silvanus. *Augustales*, menționați în inscripțiile din Croația, sunt puși și în legătură cu cultul lui Iupiter. Ambii sunt liberti²⁰.

[Ex i]mperio domini Iovis
 [Opt]imi Max(imi) iussit sibi aedem
 [fie]ri cum suo Consentio deor(um) dearum(que)
 [si]lvestr(i)um Nymphis fontanicum Sil
 5
 [van]o Nymphis silvestrium cum Silvano Fe
 [sce]nia Astice cum suo pare coniuge T(ito)

¹⁵ Lilia Botușarova, *Aspecte cu privire la cultul nimfelor*, în *Godishnik na muzeite v Plovdiv*, 2 (1954-1955), fig. 3, 5, 14.

¹⁶ Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, p. 164.

¹⁷ Piso, Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa*, p. 156.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, Winter, 1969, p.130.

²⁰ Marko Sinobad, *Jupiter I Njegovi Stovatelji U Svejtlu Epigrafskih Izvora Na Podrucju Hrvatske. Jupiter and his worshipers in the light of epigraphic sources in Croatia*, în *Opuscula Archaeologica*, 34 (2010), pp. 156.

[...] o Fausto Vivir(o) et Aug(ustali) a solo restituit

Aceștia ar fi ridicat împreună un sanctuar pentru Iupiter, Silvanus și Nimfe, ca urmare a unei porunci din partea lui Iupiter și a unui acord (*consentium*) între zei și zeițe²¹. În urma unor analize mult mai detaliate legate de poziția fiecărui personaj și raportul față de personajul principal, am putut observa mult mai multe analogii cu relieful reprezentând Nimfe, din întreg Imperiul, ceea ce ar putea indica faptul că și relieful din Dacia, discutat aici, ar putea fi legat de cultul Nimfelor și nu de Silvane, după cum a fost susținut cu diverse ocazii. Argumentele cele mai bune sunt legate de modul de redare a personajelor care pot fi văzute pe acest relief.

Deși au fost descrise în toate articolele ca fiind redade frontal, putem observa totuși încercarea de individualizare a unor personaje, cum este cazul la al patrulea personaj din imediata apropiere a figurii considerate centrale. Acest personaj, spre deosebire de restul, pare să aibă partea inferioară a piciorului stâng mult mai flexată, curbura fiind mult mai pronunțată. Talpa este lipită de sol. Dacă trasăm o axă care separă simetric corpul fiecărui personaj, putem observa că în cazul lui, capul este lăsat ușor pe spate, împreună cu partea superioară a corpului (Fig. 9, 10, 11). Poziția trădează faptul că, inițial, personajul își îndrepta privirea către cel central. Această poziție pare să fie una des utilizată în reprezentarea personajelor feminine în *saltatio* – și găsim astfel de analogii la reliefuli legate de cultul Nimfelor; se accentuează astfel ipoteza conform căreia reprezentările sunt totuși de Nimfe, nu de Silvane.

Cultul Nimfelor a fost unul de mare importanță în Imperiul Roman, și, în mod similar a avut un rol important și în lumea greacă, înainte sosirii romanilor²². A înflorit în perioada augustană, când Strabo menționa că la Elis existau o mulțime de sanctuare dedicate lui Artemis, Afrodita și Nimfelor, ridicate în poiene sacre²³. O excepție pare să fie Africa romană, unde dedicațiile pentru astfel de divinități au fost rar atestate.

Acestea au un caracter colectiv, fiind reprezentate cel mai adesea în grup, deși unele își dobândesc o legendă aparte. Puteau purta epitete de genul: *augustae*, *aeternae*, *salutares*, *sanctae* sau *sanctissimae*, *novae*, *fontanae*, dar și epitete derivate din toponime și persoane, precum Iasae²⁴ sau Griselicae (Gréoux-les-

²¹ Marjeta Šašel Kos, *A new altar to the Nymphs and the Magii in Dalmatia*, în *Histria Antiqua*, XVIII (2009), 2, pp. 191-202.

²² Milette Gaifman, *Visualized Rituals and Dedicatory Inscriptions on Votive Offerings to the Nymphs*, în *Opuscula: Annual of the Swedish Institute at Athens and Rome*, 1 (2008), pp. 85-103.

²³ Recognovit A. Meineke, *Strabonis Geographica*, Vol. 3, Leipzig, 1866, p. 326.

²⁴ A. și J. Sasel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MXMLX repertae et editae sunt*, în *Situla*, XXV (1986), 1170.

Bains).

În religia provinciei Dacia, Nimfele nu au ocupat un loc cu o semnificație deosebită probabil datorită locului secundar pe care l-au avut și în panteonul greco-roman. Din piesele inventariate până în anul 2009, putem observa că în Dacia, cultul Nimfelor se documentează prin 40 de piese arheologice (epigrafice, monumente sculpturale, plăcuțe votive, geme, rame de oglinzi) și trei ansambluri arhitectonice (două fântâni și un *Nymphaeum*)²⁵. Germisara furnizează 43% din totalul descoperirilor, aici aflându-se și singurul loc de cult consacrat Nimfelor, cunoscut cu certitudine până în prezent, în Dacia romană.

Inscripțiile din Dacia confirmă caracterul colectiv al divinității. Cu o singură excepție, dedicațiile sunt făcute la plural: *Nymphis*, *Nympfis*, *Nimpis*. Numărul lor nu este întotdeauna precizat în izvoare, dar, de regulă, ele sunt văzute în număr de 3, 5, 7, 9 și 12. În Dacia, Nimfele romane au caracteristicile unor divinități acvatice și totodată vindecătoare (poartă epitetul *Salutiferae*)²⁶.

Din păcate, relieful de la Stolna nu poate fi pus în conexiune cu alte materiale sau structuri arhitecturale, pentru a putea eventual stabili dacă acesta era așezat, într-adevăr, într-un *Nymphaeum*. Locul de proveniență este unul discutabil, având în vedere faptul că în zonă nu au fost atestate alte descoperiri cu o valoare asemănătoare.

În concluzie, în urma analizării atente a piesei puse în discuție, putem observa detaliile anatomice care indică elaborarea inițială a unei compoziții simetrice, având în centru un personaj principal. Pe baza analogiilor din Imperiu și a asemănărilor puternice, suntem înclinați să credem că și relieful de la Stolna prezintă nouă Nimfe în total (Fig. 12). Opt dintre ele au fost structurate după un ax central, de o parte și de alta a unui personaj de dimensiuni mai mari, care la rândul său era, probabil, tot o Nimfă.

LUCIANA NEDELEA

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

ABREVIERI

Acta MN – *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca

EN – *Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca

Situla – *Situla* (Situla: Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani), Ljubljana

²⁵ Ghinescu, *Cultul Nimfelor în Dacia romană*, în *EN*, VIII (2009), p. 123.

²⁶ *Ibidem*.

EINE NEUE INTERPRETATION DER KULTRELIEF AUS STOLNA
Zusammenfassung

Für eine lange Zeit wurde der Kultrelief aus Stolna als Votiv-Relief bezeichnet, und die mythologischen Figuren die darauf zu sehen sind wurden als Silvanen interpretiert. Dieser Artikel befasst sich mit der Rekonstituierung der Kultreliefs und beweist, dass es sich bei diesem Relief um einen Kultrelief handelt, und es beweist in der gleichen Zeit, dass die Fünf Figuren Nymphen sind, und nicht Silvanen, als bisher vermutet wurde.

STICHWÖRTER: Römisches Reich, Dakien, Römischen (provinzial) Kunst, Nymphen, Silvanen.

Fig. 1. Relieful de la Stolna (Lapidarul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, MNIT).

Fig. 2. *Nymphaea* de la Coventina (<http://tehomet.net/coventina/images.php>, accesat 12.05. 2012).

Fig. 3. Planul principal și secundar al reliefului (inedit).

Fig. 4. Planul secundar cu reprezentarea acroterelor (inedit).

Fig. 5. Nimfe de la Aquae Iasae (<http://tehomet.net/coventina/images.php>, accesat în 12.05. 2012).

Fig. 6. Silvanus și Nimfe, de la Dol, insula Hvar (Schejbal, *Municipium Iasorum*, p. 96).

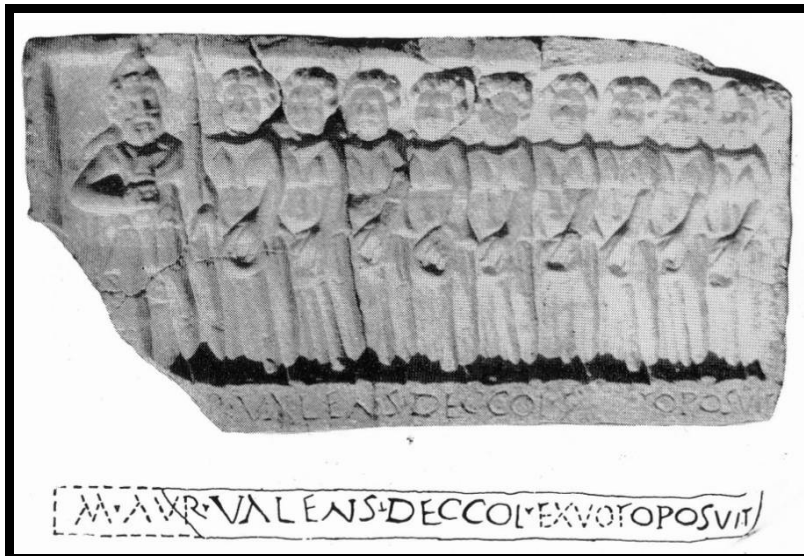

Fig. 7. Relief votiv de la Sarmizegetusa, descoperit în 1976 (Muz. Sarmizegetusa)
(Piso, Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa*, p. 156).

Fig. 8. Relief votiv de la Sarmizegetusa, descoperit în 1974
(Piso, Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa*, p. 156).
(Muz. Sarmizegetusa).

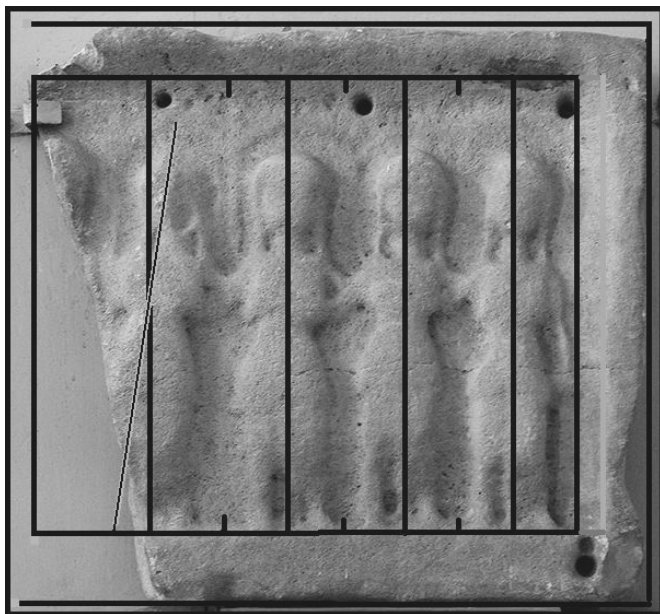

Fig. 9. Înclinația corpului personajului nr. 4 (inedit).

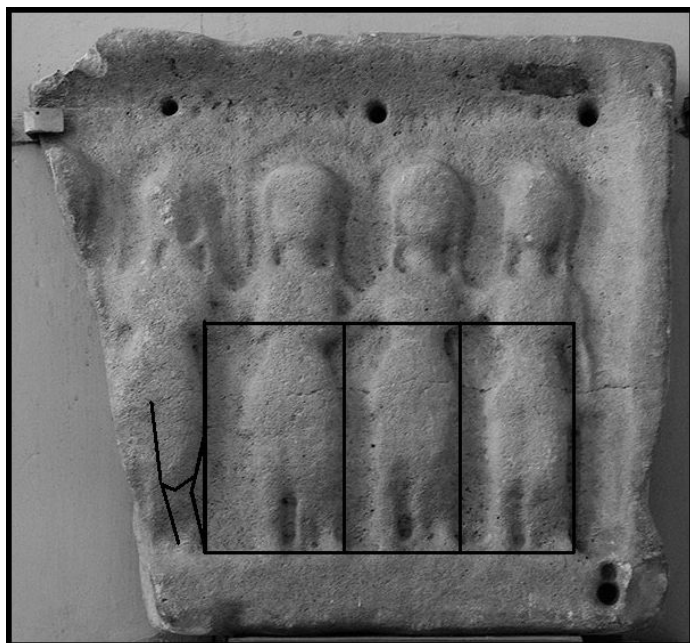

Fig. 10. Comparația formelor anatomice între personajul nr. 4 și restul figurilor (inedit).

Fig. 11. Poziția personajului, în urma analizării formelor anatomice (inedit).

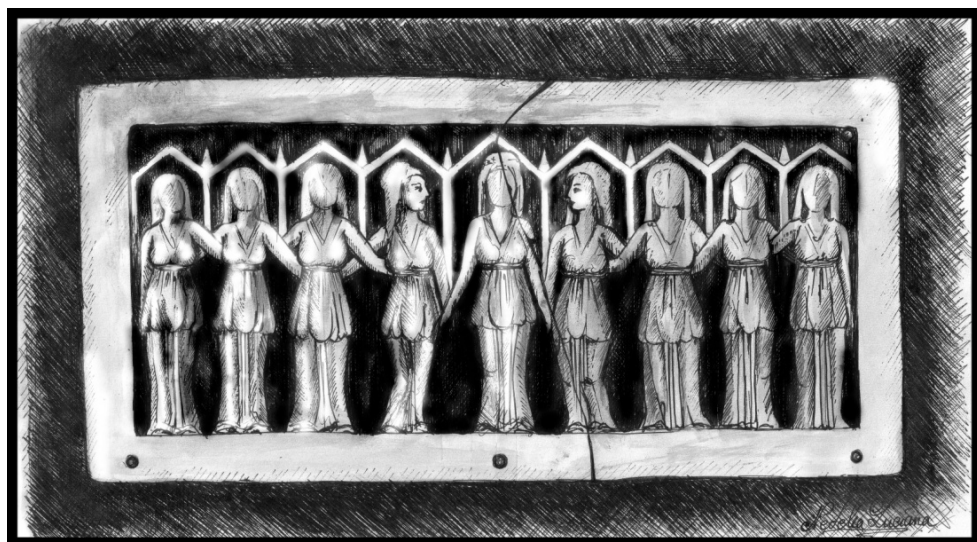

Fig. 12. Reconstituirea grafică a reliefului de cult de la Stolna (inedit).